

ЖЕНСКО ПИТАЊЕ У РУСКОМ АРХИВУ¹

Апстракт: Циљ овога рада је да одреди позицију чланака *Руској архива* који се баве разматрањем положаја жена и женске еманципације у (совјетској) Русији, и то како унутар самог часописа, тако и у контексту мреже београдских феминистичких и феминистичких часописа тога периода, односно у контексту совјетских часописа на које се чланци *Руској архива* позивају. У раду ћемо прецизирати место ових чланака у југословенској јавности, али и назначити њихову могућу позицију у совјетској јавности, којој *Руски архив* на парадоксалан начин такође припада. Чланци о најактуелнијим проблемима брака и љубави у СССР указују, с једне стране, на један карактеристичан облик комуникације у совјетској јавности двадесетих и тридесетих година 20. века, док, с друге стране, разоткривају неке од неуспеха совјетског револуционарног пројекта у погледу еманципације жена. Критичка анализа њиховог дискурса указује на то да узроци овог неуспеха нису лежали само у новим (револуционарним/социјалистичким) условима, већ и у очувању претходних структура, као што су: а) прећутно очување патријархалних норми, које су само декларативно напуштене после Револуције и б) чињеница да је рани совјетски социјализам био (и) фаза капитализма, односно да је садржао елементе саме капиталистичке идеологије.

Кључне речи: *Руски архив* (1928–1937), еманципација жена у Русији/СССР, совјетска јавност, југословенска јавност, феминистичка контрајавност, Клавдија Жухина, Руфина Мељникова-Папоушкова, Николај Адолфович Ганц.

Добри и силни, поштовани и способни, ви сте од скоро почели да се јављате међу нама, али вас већ није мало и брзо вас бива све више. Да сте ви јублика, мени не би ни било нужно да пишем; а да вас још нема, ја не бих

* stanislava.vujnovic@ikum.org.rs

¹ Рад је настао у оквиру пројекта *Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца* (178024), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

моіао њисајџи. Али ви још нисіе њублика, а већ вас има у њублици, с ііоіа ми је нужно да њиіем и с ііоіа моју да њиіем. (Чернишевски, Шта да се ради?, Издање књижаре Косте Т. Наумовића, Смедерево, 1885, стр. 12)

О друштвеном положају жена директно, апострофирајући то и насловом, говоре свега два чланка *Руској архива*: „Школовање жена у Русији (истори[ј]ска скица“ Николаја Адолфовича Ганца (5, 6/1929: 123–135) и „Историја женског покрета у Русији“ Клавдије Жухине (36, 37/1936: 96–106). Оба су публицистичко-историографског карактера и представљају дијахронијске прегледе женског школовања односно феминистичке борбе у Русији до 1917, тј. до формирања СССР-а. Савремени проблеми женске еманципације, који произилазе из самих револуционарних промена и новог правног оквира нове државе, разматрани су такође у свега два чланка, с тим да не призивају женско питање самим насловима. Оба чланка писале су жене, и излазе у два узастопна броја *Руској архива*: „Љубав и брак у Совјетској Русији“ (32, 33/1935: 159–173)² Руфине Мељникове-Папоушкове и „Породични живот у СССР“ (34, 35/1935: 172–181) Клавдије Жухине.

Уколико се сви текстови објављени у одређеном часопису у укупном континуитету његовог излагања могу посматрати као део једне релативно повезане целине, тј. уколико се часопис који је окончао своје излагање проучаваоцу указује као јединствен извор, посебан *архив* (а могло би се тврдити да су творци *Руској архива* имали свест да ће овај часопис то и постати, не само због наслова који су му дали), онда је нужно одредити позицију одређеног чланка или издвојене групе чланака у оквиру целине часописа, тј. њихово значење с обзиром на основну концепцију часописа. У случају часописа *Руски архив*, потребно је претходно расветлити специфичну позицију ових чланака, њихову припадност двома јавностима. Уколико се не може тврдити да се сви текстови *Руској архива* поред југословенске обраћају и совјетској јавности, а камоли да се директно у њу укључују, то се са много више поузданости може рећи за чланке који се баве женским питањем, посебно за оне који се баве најактуелнијим проблемима положаја жена.

Управо у контексту питања која је то јавност којој се часопис обраћа, и наслов уводног програмског текста *Руској архива*, „Наши циљеви“, чита се као двозначан. Уводник, наиме, прецизира шта су циљеви самог часописа (да пружи слику *јраве Русије*, да приближи руску културу југословенској јавности), а шта циљеви друштвене групе која издаје часопис.

² Текст објављен на латиници. Није означено да је реч о преводу.

Јасно је да се ти циљеви не могу раздвајати, јер по правилу одређена групација увек и покреће одређено гласило са циљем да јавности објави а у друштву/држави оствари своје циљеве. У случају већине емигрантских часописа ситуација је померена у односу на „редовну“, јер су покретачи часописа измештени из државе и друштва за које делају. Руски емигрантски листови и часописи у међуратном периоду, као и групе које их покрећу, могли су се, иако поједностављено, и поделити на оне који негирају могућност трајања СССР-а, па су се спремали за повратак у „стару“ домовину (при чему је многим повратак у СССР био и забрањен, а неки су се временом помирили са емигрантским статусом), и на оне који такође верују у повратак, али не у рестаурирану царску Русију, већ у постојећу државну творевину у којој ће на неки начин бити омогућена коегзистенција па и својеврсно измирење бољшевика и повратничког становништа.³ У „слободној интерпретацији“ пак, како истиче Мирослав Јовановић, поједини историчари сматрали су да је држава којој су руски емигранти припадали била једна непостојећа држава, „Загранична Русија“, коју су већ у међуратном периоду неки совјетски аутори звали и „Русија бр. 2“ (Јовановић 1994: 31).

У сваком случају, емигрантска групација просовјетске (али анти-бољшевичке) оријентације представљала је мањину. И управо тој мањини припадали су покретачи *Руској архива*. У различитим погледима о начину повратка у домовину лежала је често и главна тачка сукоба унутар саме емиграције у некој средини, јер се у тим разликама огледала и главна идеолошка разлика између емигрантских групација и појединаца:

3 Те поделе утицале су и на (само)именовање емиграната: „Сложени односи унутар руске заједнице у егзилу, који су представљали пресликане политичке односе из дореволиционарног периода, појачани неизвесном судбином, различитим плановима и жељама, нерешеним статусом читаве групе и др., довели су до подела из којих је проистекла идеја да се једна група Руса који су напустили домовину назове избеглицама а друга емигрантима. На овој подели инсистирали су аутори који су се бавили историјом руске армије“ (Јовановић 1994: 24). Остоја Ђурић на сличан начин описује одговарајућу поделу придошлих Руса писаца у Берлину: „Берлинска поларизација међу руским писцима на просовјетске, што су паковали кофере за повратак у домовину и писце емигранте, што су своје једно окретали према некој од европских престоница, наступила је тек у другој половини деведесетих година“ (Ђурић 1990: 53). Та је подела деловала и у београдској средини: „На руским скуповима варница је било не једном и оне су готово увек имале своју политичку основицу. Идејна разграничења нарочито током друге половине тридесетих година су се обично поларизовала између такозваних *дефетиста* и такозваних *одбранаши*. Дефетисти су били за пораз совјетске државе, па макар да она мора бити окупирана од неке стране силе. Насупрот њима стајали су одбранаши и они су се изјашњавали за одбрану домовине, јер Русија је изнад политике“ (129).

царистички опредељених антибољшевика и демократски опредељених антибољшевика. И једнима и другима заједничко је, пак, то што су се кроз своје листове и часописе у сваком случају обрађали самој емигрантској заједници и с тим у складу без изнимке писали их и штампали на руском језику. Међутим, у случају *Руској архива* ситуација је још померенија: уредништво *Руској архива* обраћа се на српскохрватском језику „другом“, југословенском друштву, чији део и јесте и није, да би му приближило стварност „свог“ друштва, оног чији део такође и јесте и није – совјетског.

Као гласило Земгора, есеровске организације, и дело уредника есеровске оријентације, *Руски архив* је свакако инструмент деловања оних емигрантских група који нису били опредељени за поништавање тековина револуције, већ за даљу демократизацију друштва која би превладала бољшевички терор. *Руски архив*, као ни есери, зато не одбацује совјетску државу и све што се у њој ствара, напротив, њима се пре свега окреће. Али, ако делује ван државе, да ли је часопис нужно и ван друштва чији је та држава оквир? Да ли је *Руски архив* сасвим измештен из совјетског друштва?

Могло би се рећи да управо преношење садржаја најновијих чланака и расправа из совјетских часописа, редовна пракса *Руској архива*, посебно текстова посвећених положају жена, чини уредништво *Руској архива*, парадоксално, и делом совјетске јавности, без обзира на то што се јавна дебата води чак и на другом језику. (Тачније, већина ових чланака писана је на руском па превођена на српски како би била објављена.) Специфична ситуација *Руској архива* и чланака о којима је овде реч заправо је значајна и за преиспитивање самог појма *јавности*. Иако је Јирген Хабермас јасно истицао да је његов *социолошки* концепт (грађанске либералне) јавности *историјски* детерминисан, везан за процесе у Енглеској, Немачкој и Француској односно Европи од краја 17. до 20. века, па се с правом може сумњати у оправданост употребе његових категорија у анализи совјетске „јавности“, извесно је и да функционалнијих и универзалнијих аналитичких категорија у друштвеној теорији и комуникологији још увек нема. Дакле, уз све историјске оgrade, нужно је обратити се кључној Хабермасовој студији о промени структуре јавности.

Парадоксална ситуација – припадања двама јавностима – могућа је с обзиром на начин настанка саме јавности. Као што, наиме, тврди Хабермас, приватна лица која резонују о стварима од општег интереса, у интересу друштва а усмерена против јавне власти (државе), формирају јавност, чинећи то кроз деловање учених друштава и првих часописа, било у приватном простору куће, али оном који у том тренутку постаје

јаван (салон), у јавним просторима кафана и читаоница. Расправе вођене за кафанским столом или у читаоницама и друштвима добијале би свој писани облик у часописима, одакле би се опет враћале у „првобитни медиј конверзације“ (Хабермас 2012: 81–99). Главни сарадници *Руској архива*, пре свега они које поједини истраживачи сматрају његовим неименованим а стварним уредницима (Махин, Лебедев, Слоњим, Стаљински, Јелачић), резоновали су у својим чланцима првенствено о стварима од општег интереса совјетског друштва. Окупљени око Земгора, његових библиотека и читаоница, не само у Београду, своје идеје су успели да артикулишу и обједине у часопису, и то кроз чланке најчешће дате у жанру часописног *есеја* (или можда прецизније, *научној есеја*), који Хабермас детектује као изворни жанр јавности (98).

За саму совјетску јавност у датом тренутку Хабермасова дефиниција настајања јавности у европским друштвима у 18. веку од великог је значаја из још једног разлога. Наиме, због најстроже (ауто)цензуре, критичка јавност у СССР-у двадесетих и тридесетих година 20. века, кроз периодичку штампу као њен кључни инструмент, практично не постоји. Зато се ситуација у СССР-у може описати као стално произвођење „краткотрајних“ јавности, које су више чиновни, актови јавности, него њено стабилно институционално трајање. Ти су чиновни или краткотрајне јавности померене у простор који се уобичајено сматра (полу)приватним (кружоци или чак свакодневни разговори), и у алтернативне облике издаваштва (као што је самиздат). Међутим, и у строго цензурисаној и дигригованој периодици, тачније појединим њеним чланцима, јављају се *репторички* и *дискурзивни исјаци* или свесно уписане *прикривене йоруке* и *имплицитна значења* који јесу критика власти и оно што се јавношћу у датом контексту може сматрати. То је, уосталом, била редовна пракса у руској штампи и књижевности још од прве половине 19. века. Налазећи се у привилегованој позицији, далеко од совјетске цензуре, *Руски архив* могао је отворено да полемисе са совјетском влашћу, али, као што показују цитати чланака саме совјетске штампе, и совјетска штампа чинила је понекад то исто – донекле прикривено: имплицираним значењима и шифрованим сугестијама.

У исто време, с обзиром на то да се дебата води на српскохрватском, *Руски архив* активни је чинилац југословенске јавности.

Пошто се у уводнику *Руској архива* не помињу посебне, специфичне теме о животу у совјетској Русији, ако у том делу постоји реченица из које се посредно може читати став уредништва о женском питању, чини се да је то она издвојена у посебном пасусу: „Русија се мора претворити у велику демократију“ (1/1928: V). То јесу и „наши циљеви“, односно ово је

основни начелни став уредништва и са те позиције процењује се живот у савременој Русији, како доминантна идеологија, вредност закона који се доносе, тако и положај совјетских грађанки и грађана, и положај културе. Када се све ово узме у обзир, чланци „Школовање жена у Русији (историјска скица)“ Николаја Адолфовича Ганца и „Историја женског покрета у Русији“ Клавдије Жухине, који се баве дуготрајном и мукотрпном борбом жена за право на образовање и за политичка права, приказују управо процес демократизације руског друштва до 1917. године.

Ганцов текст представља систематичан, врло прецизан и садржајан дијахрони преглед школовања жена у Русији. Држећи се докумената и статистике, података и бројки, што је био заштитни знак концепције самог *Руској архива*,⁴ Ганц пре свега поуздано информисе и „образује“ југословенског читаоца о овој теми, а затим и показује како је женско образовање у Русији полако прелазило пут од привилегованог права девојака виших сталежа до раширене праксе која је укључивала ниже класе и сиромашне слојеве. Ганцов чланак јасно исказује, дакле, не само родни већ и класни аспект женског освајања права на образовање.

Мање или више експлицирана порука овога чланка јесте и да једном започет одређени процес еманципације и демократизације не може више да се заустави.⁵ Односно, и овај чланак показује, на шта је из другог угла скретала пажњу Катарина Кускова у *Руском архиву* исте године, да све тековине Октобарске револуције нису обавезно само тековине преврата, већ и друштвених процеса дужег трајања.⁶ Једна од димензија

4 Многи чланци *Руској архива* имају структуру и форму научног текста (или прецизније, *научној есеја*, како је већ напоменуто), а често то и јесу, будући да су научници чинили значајан део часописних сарадника. Часопис *Руски архив* заправо је и произишао из научних претензија Земгора. Како пише О. Ђурић, Фјодор Махин је најпре 1926. у оквиру Земгора основао Институт за изучавање Русије и Југославије. Паралелно са њим јавља се и Научно одељење Земгора, које је издавач *Руској архива*. Према Ђурићевој оцени, реч је о „два различита назива једне те исте институције, с тим што је Институт за изучавање Русије остао неразвијен и непотврђен, а Научно одељење Земгора се преобратило у редакцију *Руској архива* који је успео окупити познате научне раднике, писце и уметнике [...]“ (Ђурић, 1990: 32).

5 „Идућа влада Александра III била је реакционарна, и зато више није помагала развој женских школа. Али без обзира на то, покрет који је био почео није се могло потпуно да заустави и пораст женских гимназија се наставља, мада с уздржаним темпом. [...] Тек после смрти Александра III развој, који се био зауставио, наставља свој пут“ (5, 6/1929: 129).

6 После читаве декаде од преврата, после првих реакција изазваних искључиво емоцијама и идеолошким страстима, како тумачи Кускова, и бели и црвени почињу објективније да посматрају совјетску стварност. Тако, тврди она, сада „скоро сви разумеју да руска револуција није случајна, наметнута појава, није продукт

родне равноправности у образовању реализована је, на пример, непосредно пред револуцију: „Тек је претпоследњи министар старога режима гроф П. Н. Игњатијев успео да изведе потребну реформу. Његов је пројекат предат Государственој думи, и 3. јула 1916. Дума је изгласала закон о женским гимназијама по коме се оне потпуно изједначају са мушким“ (5, 6/1929: 130). Слично томе, у погледу високог образовања, последња законска измена догодила се 1915, када је, после дуге борбе жена, исти министар дозволио да жене могу да похађају универзитете под истим условима као и мушкарци. „На тај начин“, закључује Ганц, „Револуција 1917. није донела ништа ново“ (134). Ипак, реченице које следе за овим закључком имплицирају да Револуција јесте донела нешто ново: после ње су сви женски курсеви претворени у мешовите, чиме се 1920. завршила и историја женског образовања као „образовања нарочите врсте“, што истиче сам Ганц, завршавајући тиме и свој чланак.

Из Ганцовог чланка упадљивом се указује и чињеница да је ресор образовања у Русији од самих почетака (од када је систематски уређиван тј. од када је укључивао и жене) био под ингеренцијом жена: најпре царице Катарине Друге, затим супруга наредних владара (Марије Фјодоровне и Александре Фјодоровне).

Поступна борба како самих жена тако и заступника њихових права нереволуционарним средствима у овим текстовима разоткрива своје позитивне и негативне аспекте: с једне стране, стабилност институција (школе, закони) као њен крајњи исход, а с друге – успореност процеса еманципације и сталне регресивне обрте. Наиме, у процесу „природне“ демократизације друштва, односно нереволуционарне борбе за женска права, могуће је да се догоде такви неочекивани кораци уназад као што су укидање одређеног тек стеченог права или забрана тек успостављене позитивне праксе. Ганц добро уочава процес *акције–реакције* унутар еманципаторских процеса. Тако, пошто је број руских студенткиња у Цириху растао, „наредбом од 4 јуна 1873. забрањено је руским женама да продужавају школовање у Цириху“ (131). Зато су код куће, како су им државни универзитети били недоступни, жене приватним средствима и иницијативом кренуле у оснивање женског универзитета. То је извршило

налета 'банде разбојника, туђих Русији', већ да њени корени залазе дубоко у прошлост, а нове класе, избачене на арену историје, стварају добро или рђаво – своју будућност. Бели су разумели да једним ратничким ударцем неће решити судбину свог дела. Црвени ратни победиоци исто тако разумеју да сама ратна победа, без познавања привредног, економског, политичког и културног прогреса земље, јесте Пирова победа, опасна не само за земљу већ и за саме победиоце.“ („Може ли суд о савременој Русији бити објективан“, 3/1929: 7.)

притисак на власти које су ипак допустиле отварање женских курсева на постојећим универзитетима. Опет, међутим, долази до реакције, и 1886. затворени су сви женски курсеви. После тога, и упркос забрани, по закону незаустављивог прогреса, женски курсеви ничу изнова по читавој земљи.

Какав је био могући одјек Ганцовог текста у југословенској јавности? Које су његове тематске, идејне и интертекстуалне везе са југословенском феминистичком контрајавношћу, тј. часописима? Ганцов чланак указује се у светлу тог питања као један од бројних чланка у међуратној југословенској женској и феминистичкој периодици који су приказивали историјат женског школовања у одређеној држави или појаву и историјат специфичних женских школа, односно поступног освајања права у систему образовања. Већ 1921. часопис *Женски њокреј* доноси, на пример, чланак о образовању руских жена, стављајући акценат на средње и више женско образовање и посебно на „чувени претроградски медицински институт“ (др Радован Казимирович, „Из живота руских жена“, *Женски њокреј*, 3/1921: 91–93). У феминистичком часопису *Нова Европа*, који је са *Руским архивом* делио и сараднике и поједине политичке погледе, Софија Антоновић пише о Лондонској медицинској школи за жене (коју и сама похађа), и то управо кроз историјат борбе британских жена за своје место у лекарској професији. Фокусирајући се на портрете три најважније представнице те борбе, ауторка поентира да се „успех жена у лекарском позиву не тиче само жена лекара, него свих радних жена уопште. Повест британских трију пионирака на том пољу само је један талас општег покрета за еманципацију жене, један доказ више да је жена у стању да врши озбиљан и несебичан рад, кад јој се за то пружи могућност“ („Педесетогодишњица Медицинске школе за жене у Лондону“, *Нова Европа*, 16/1924: 513).

За српску и југословенску женску јавност посебан је значај могао да има, дакле, део Ганцовог текста који се односио на више и високо образовање руских жена, и посебно медицинско образовање. Он је, између осталог, упућивао на важну тачку у којој су се путеви српских и руских жена укрштали: Цирих.

Руски универзитети су, најпре, захваљујући позитивним одредбама владе у време Александра Другог, отворили своја врата женама. Те прве студенткиње су и „створиле прве борце женског покрета у Русији“. Међутим, када је требало и правно да реши право жена на студирање, иако се већина Универзитета изјаснила за (а само два против), Министарство је „1861. год. решило питање негативно. Нова универзитетска уредба од 1863. године забрањује женама да посећују универзитетске аудиторije. Та забрана није могла да заустави тежњу ка вишем образовању, већ га је упутила другим правцем. Жене које су посећивале универзитет неколико

година, после 1861. ишле су у иностранство и ступале на циришки универзитет. Те руске жене створише у Европи први кадар жена студенткиња, који је прокрчио пут женама других нација. Прва жена доктор у Европи била је Надежда Сулова која је бранила дисертацију за степен доктора медицине у Цириху 1867. год.“ (131).

Прва лекарка у Србији, Драга Љочић, која постаје својеврсна икона женског покрета и предмет низа портрета у српској/југословенској женској штампи међуратног периода, дипломирала је медицину у Цириху 1879. године. Управо ту је упознала руске студенткиње од којих је у великој мери усвојила идеје о женској еманципацији, а затим и радила на њиховом остварењу по повратку у Србију. Портрети Драге Љочић акцентују управо чињеницу њеног медицинског образовања, пионирске улоге у професији лекарке и еманципацији жена, као и препрека које је савладала да би уопште освојила право да се бави сопственом професијом („Др Драга Љочић, први женски лекар у Србији“, *Жена и свети*, 3/1925: 7; некролог „Драга Љочић-Милошевић“, *Жена и свети*, 12/1926: 9; некролог „Др Драга Љочић“ ауторке Др Ј. Нешковић Вучетић, *Женски покрет*, 9, 10/1926: 442–444; „Наша прва жена лекар“, *Југословенска жена*, 1/1931: 2).

Теме којима се бави Жухина у чланку „Историја женског покрета у Русији“ у доброј мери се поклапају са темама ранијег Ганцовог текста, што посредно сведочи о томе да се историја женске еманципације (у Русији) увелико преклапа са историјом њиховог образовања. Код Жухине се такође као важне појављују теме масовног студирања руских жена у Цириху, његова забрана од стране државе и појава женских курсева у Москви и Петрограду после још једне забране – универзитетског образовања за жене. У односу на Ганца, Жухина посвећује нешто детаљнију пажњу овим курсевима, као и теми фиктивног брака. Она наводи примере Софије Коваљевске и М. Бокове Сеченове. Софија Коваљевска била је тема више портрета у скоро свим међуратним југословенским женским гласилима (*Женски покрет*, *Жена данас*), а још крајем 19. века и у новосадском *Женском свету*. Посебно је значајно да је ауторка портрета Коваљевске у *Жени данас* сама Жухина, чиме је и директно успостављена веза између *Руског архива* и домаће феминистичке контрајавности. У чланку, „Једна велика научница. Соња Ковалевска“ (13/1938: 4–6), једном од дужих у *Жени данас*, Жухина је „надокнадила“ штурти помен Коваљевске у ранијем чланку и приповедачки сугестивно описала читав животни пут научнице, са свим препрекама и сталном борбом за самоостварење.

Жухина је иначе била значајна сарадница *Жене данас*. Већ у четвртом броју овог месечника јавља се чланком „Жена у Пушкиновим делима“ (4/1937: 13–14), који се такође у низу тачака надовезује на дати текст

из *Руској архива*: у *Архиву*, годину дана раније, она посебан акценат ставља и на књижевност, на представљање женске еманципације у делима руских писаца, од оних који су је подржавали и најдиректније инспирисали (Чернишевски) до оних који су јој се мање или више подсмевали (Љесков, Тургењев). Иако се делимично, како то тумачи Жухина, многи ликови жена код Пушкина могу повезати са конзервативнијим „типом руске жене“ који је касније разрадио Тургењев (а о чему говори у *Архиву*), Пушкин је ипак „успео да запази и наслика жену која је већ сва окренута будућности“. Истичући Пушкинове прогресивне ставове о женском питању, документоване његовим белешкама, Жухина тврди да је „у личности Полине [јунакиње недовршеног дела *Рослављев*] Пушкин приказао ватрену, борбену девојку, претходницу будућих жена – бораца за своју еманципацију“ (*Жена данас*, 4/1937: 13).

На нивоу целине, текст о женском покрету у Русији сведочи, као и претходни, да револуционарне и постреволуционарне промене нису (само) производ наглих одлука и револуционарног дисконтинуитета, већ да су (и) последица дугог и континуираног рада, поступне борбе и постепеног подизања друштвене свести о датом питању. И текст Жухине убедљиво слика праксу „топло-хладно“ и „један корак напред – два назад“ у вишедеценијском процесу еманципације жена на пољу образовања. Када је реч о самој феминистичкој линији покрета, Жухина издваја његову специфичност у Русији: почетак током шездесетих година 19. века који је био у знаку феминизма и женских права, продужетак током седамдесетих година које је обележило извесно утапање у општееманципаторски (*народњачки*) покрет, и поновни повратак феминистичким изворима од 1905. надаље.

Још интензивније интертекстуалне везе како са совјетским часописима тако и часописима југословенске феминистичке контрајавности успостављају чланци *Руској архива* који се баве најактуелнијим питањима женске еманципације у совјетској Русији. У чланцима Руфине Мељникове Папоушкове⁷ и Клаудије Жухине дословно су пренете неке од последњих

7 На нивоу садашњег познавања грађе, нисмо у могућности да поуздано утврдимо идентитет ауторке која стоји иза имена Руфина Мељникова Папоушкова. Да ли је у питању неисправљена грешка па је реч о редовној сарадници Надежди Мељниковој Папоушковој? Према дотеранијем стилу Надеждиних чланака дало би се закључити да је овај текст писала друга особа. Питање је да ли би то могла бити ћерка Надежде Мељникове Папоушкове. Име Руфина Папоушкова (без Мељникова) наводи се, на пример, међу другим ауторима књиге на чешком из 1935. под називом *Co část z literatur slovanských: Literatura ruská, ukrajská a běloruská poslednich let*. <http://www.isabart.org/document/30413>, затим као ауторка књиге *Чешка и Чеси у руској*

расправа из совјетске периодике (највише *Комсомолске њравде*). Ауторке цитирају, препричавају и наводе чланке, а затим и (полемички) одговарају на њих. Пре свега се поставља питање како је овим ауторкама била доступна најновија совјетска периодика. Руским емигрантима у Београду, или Прагу, она је била доступна највише захваљујући раду Земгора. Наиме, још 1920. основана је Руска народна библиотека у Београду која је до 1928. бројала више од 20.000 књига. Земгор је радио на отварању библиотеке и читаоница у свим градовима-центрима руске емиграције, а у Београду су поред Народног, деловале

још две библиотеке са читаоницама (Коларчева бр. 9 и Хартвигова бр. 35) [...] Библиотека у Коларчевој бр. 9 је вршила улогу матичне библиотеке, опслужујући књигама и штампом своје остале огранке. Она је 1928. године располагала са око 12.000 књига, а стално се увећавала, купујући нова издања, а и половне књиге путем антикварне продаје. Фјодору Махину је, на само њему знан начин, успевало да у монархистичку Краљевину СХС увози совјетска издања која се иначе нису могла легално увозити. Књиге совјетских писаца: Јевгенија Замјатина, Всеволода Иванова, Михаила Зошченка, Константина Феђина, Бориса Пиљњака, Венијамина Каверина, Александра Фадејева и др., могле су се наћи на полицама Библиотеке у Коларчевој бр. 9, свега неколико месеци пошто би се појавиле у совјетским књижевним изложима. Совјетске новине и часописи стизале су већ после неколико недеља. Било је ту, наравно, и политичке и друге пропагандне литературе о колхозима, совхозима, петолеткама, итд. (Ђурић 1990: 34).⁸

књижевности из 1945. (*Čechija i Čechi v ruskoj literaturi*, Praha Orbis). Сама Надежда Мељникова Папоушкова ауторка је једног чланка који се бави сличном темом као и чланак Руфине, и то је текст „За рехабилитацију љубави у Совјетској Русији“ објављен још раније у загребачкој *Новој Европи* (1/1930: 32–43). На основу овог текста, ширине знања, приступа и перспективе из које се приступа проблему и стилских одлика (нпр. иронијски коментари), може се поново закључити да сазнајно и стилски скромнији текст потписан именом Руфине Мељникове Папоушкове никако не може бити Надеждино дело. Ипак, упадљива заједничка карактеристика им је та што оба текста као изворе користе актуелну совјетску периодичку и књижевност. Надежда се за нијансу више задржава на примерима из књижевности (Алексјејев, Кирилов, Мајаковски, Гончаров, Колонтај), док Руфина обилато цитира чланке из часописа.

8 Занимљиво је у том смислу једно сведочење Владимира Дедијера, везано управо за Клавидију Жухину и доступност најновије совјетске периодике. Пошто је Дедијер 1940. године „од Тита добио задатак да преведе кратку Сталинову биографију из *Правде* која се у Југославији није могла наћи“, „помогли су му одмах Махин

Два дата чланка значајна су како због свога садржаја и значења, тако и због одређених „формалних“ карактеристика. Преносећи детаљно актуелне расправе, ови чланци, наиме, откривају једну карактеристичну врсту комуникације у совјетској периодици из двадесетих и тридесетих година 20. века, посебно присутну у омладинској и женској штампи (*Комсомолска њравда*, *Работњиница*, *Кресџјанка* и мање *Комунистџка*). Ту су се иницијално кроз писма читатељки или кратке приче отварале актуелне теме изградње новог друштва, па тако и новог човека и нове жене. Оне су по правилу долазиле из приватног живота који је у новим условима престајао да буде приватан и постајао предмет јавних расправа и, у крајњем исходу, јавне контроле и, коначно, законског санкционисања. Догађало се да се расправе развију у оштре полемике и да трају кроз више бројева часописа, преносе се на другу периодику и у друге медијске форме и микроинституције јавности, као што су предавања, партијски састанци, фабрички зборови, синдикални састанци и школски одбори. (Постојала је могућност да је уредништво неке од тих полемика и „намештало“, посебно у случајевима где уредник/уредница на крају да крајњу реч и крајњи суд о проблему.)

То ћемо илустровати акцентујући две кључне теме ових чланака: а) проблем лаке разводивости брака односно његове либерализације и б) мотив запостављене и преоптерећене супруге/мајке. Две ауторке су се несагледивим последицама које је у совјетској стварности изазвала нова законска регулатива бавиле и шире, али овде посебно акцентујемо оне моменте који су скретали пажњу на последице које су трпеле жене. Тачније, и саме ауторке су ипак заузимале првенствено феминистичку позицију. Руфина Мељникова Папоушкова у чланку „Љубав и брак у Совјетској Русији“ преноси најпре писмо једне читатељке *Комсомолске њравде*,⁹ објављено у том часопису свега неколико месеци пре него што Папоушкова поводом њега пише свој чланак у *Руском архиву*. Млада супруга пише *Комсомолској њравди* о проблемима у своме браку:

Ја сам жена једног комсомолског организатора у фабрици „Електрочелик“. Ја нисам комсомолка – у томе и лежи узрок целе моје несреће. Ја имам двадесет година. Са мужем живим другу

и његова пријатељица Клавдија Жухина. *Правда* је нађена у библиотеци Земгора, а превода се прихватила Жухина (Vladimir Dedijer: *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*. Knjiga I. Mladost. Zagreb/Rijeka 1980. 678, 598–599)“ (Ђурић 1990: 32).

9 Упадљива је динамична и готово уметнички компонована структура овога чланка: после наведеног писма, које се кратко коментарише, следе делови са поднасловима: „Брачно законодавство у Совјетској Русији“, „Године разузданости“, „Привредни основ еманципације морала“, „Совјетски сплин“, „Комсомолци о својим браковима“, „Жене одговарају“, „Запосленост мужа“, „Стара генерација“.

годину. Имала сам дете, али ми је пре месец дана умрло. Живимо рђаво. Никад га преко дана и не видим. Видим се с њим тек у ноћ, али и тада он често скаче из постеље да обиђе радионицу или одлази и на целу ноћ. Када му пак почињем говорити да то не ваља, да је немогућно живети заједно, а виђати се тек у ноћ, да треба уредити свој живот и распоредити време на тај начин да се може посветити бар мало пажње породици, он ми одговара да то није могућно, јер он мора да се брине о комсомолцима из све три смене. [...] Живети стално таквим животом каквим ми живимо, то значи правити од човека богаља, а нипошто не стварати ведрога духом творца социјализма. Пре месец дана умрло нам је дете. Дете је боловало врло дуго али крај њега била сам ја цело време сама. Муж ми је само говорио: „Па ти си мајка, мораш да се о њему бринеш“. Па сам морала да остављам дете само, да га затварам и да идем у дућан, у апотеку. Да ли је после овога могао да се одржи неки човечански однос према мужу, после овог неуредног живота, после болести детета, која је трајала месец и по дана, и његове смрти? Разуме се да не. Као последица свега, долази развод брака (32, 33/1935: 160).

Индикативно је, како Папоушкова сведочи, да је уредништво увело читаву рубрику за расправу која се повела поводом овог писма. Затим је из укупног редакцијског материјала, селекцијом бројних писама која су стигла уредништву, направљено и радио-предавање. Сама Папоушкова карактерише иницијално писмо као „документ извесне фазе друштвеног развоја СССР“.

Полазећи од конкретног проблема изнетог у писму, Папоушкова свој текст усмерава ка кључној расправи која се водила између вођа револуције који су уједно били њени главни теоретичари. Могло би се рећи да полазећи од последица револуционарних промена, ауторка југословенског читаоца враћа на почетак (револуције и јавних дебата) коме овај није присуствовао. С тим да и ауторка заузима јасну позицију у свему томе:

Сада просто запањује где су налазили аргументе и јаки дон-жуани, и неискусни младићи, и девојке захваћене програмом старнке [странке] чији је вођ не само рекао: „разузданост у сексуалном погледу је буржоаска појава: то је знак расула“, него је још изјавио да „владање собом, дисциплина нису ропство; они су непоходни у љубави“ (R. Meljnikova Papouškova 162).

Папоушкова отвара проблем искривљених тумачења концепта сексуалних слобода од стране необразованих револуционарних идеолога,

нарочито у првим годинама револуције и грађанског рата („лоше сварена, и лоше схваћена литература“, 163). Зато се она позива на саме изворе, пре свега на Лењина и Александру Колонтај. Међутим, док Лењинове списе и ставове усваја и третира као норму, Папоушкова са другим „извором“, Александром Колонтај, оштро полемише, посебно са њеним списом „Породица и комунистичка држава“ (1918), директно је оптужујући за „морално опадање совјетског друштва“ (163). Наводи белетристичке примере указујући како се у књижевности ставови Колонтајеве додатно изопачују. Изговор за необавезне партнерске и сексуалне односе увек је, наиме, и у животу и у литератури, чињеница да се за другачије – нема времена.

Зашто пак комсомолац нема времена за љубав, или за своју супругу и дете, и зашто мора да брине о радницима из три смене, лако би објаснили други чланци из совјетске штампе, па и из саме *Комсомолске њравде*, у којима су како познати идеолози тако и анонимни аутори постављали неоствариве краткорочне и дугорочне задатке пред комсомолце. *Руски архив*, свакако, није могао да се претвори и у архив извода из совјетске периодике, па је зато, илустрације ради, нужно навести макар један од чланака који се не могу ту наћи а који откривају откуда су комсомолци могли добијати инспирацију за целодневно посвећивање општем добру. Карактеристичним би се могао сматрати чланак Надежде Крупске „Прилог проблему о комунистичком васпитању омладине“, објављеном изворно у часопису *Юнџ комунистџ* (8,9/1922), у коме се од младог човека, како би постао прави комунист, захтева да развија колективно и социјално осећање, да изврсно познаје сопствени посао и струку као и да развија корисну агитацију међу трудбеницима у свом окружењу, али и да *све* зна: у каквом уређењу он живи, какав је механизам капиталистичког уређења, како је текла историја развитка економских односа, и у ком правцу друштвени развитак иде, дакле, да познаје политичку економију као и историју културе, и да има свестрано политехничко образовање (Крупска 1948: 76–78). Реализовање оваквих налога захтевало је целокупног човека и целодневно радно време, посвећеност од јутра до мрака, од школе и посла до вечерњих курсева и агитационих састанака и кружока. Уз то, Крупска у својим каснијим чланцима свему додаје захтев за сталним социјалистичким такмичењем у раду и стахановски идеал, тако да интензивни рад не апсорбује само младост једног комунисте, већ и зрело радно и животно доба. За позив на потпуно исцрпљивање у раду на општим интересима, а привременим жртвовањем приватног живота, није, дакле, била одговорна (само) Колонтајева, већ управо (и) они који су били на конзервативнијим позицијама по питању партнерских и брачних односа, попут саме Н. Крупске.

У покушају да расветли проблем до краја али и одбрани „изворну“ комунистичку доктрину или пак сопствену нерадикалну позицију,¹⁰ Папоушкова читаоцима *Руској архива* преноси, дакле, саме изворе. Захваљујући томе југословенска јавност бива прецизно упозната са кључном совјетском расправом око концепта слободне љубави и брака, и прилично детаљно са самом аргументацијом Колонтајеве и Лењина. Само једно цитирање Лењина, као ово које управо наводимо, у оваквом тексту и оваквом часопису, може да обави вишеструку функцију у југословенској јавности (пружање информације о једном аспекту живота у СССР, сугерисање ко би то требало да буде најпожељнији идеолог комунизма, упознавање са његовим ставовима, укључивање читаоца у постојећу расправу, али и у марксистичку доктрину):

Ма колико да нисам никакав мрачан аскета, изгледа ми да тај тзв. „нови сексуални живот“ омладине, а често пута и одраслих, као нека врста добре буржоаске јавне куће. Све ово нема никакве везе са слободном љубави, као што је ми, комунисти, схваћамо. Ви сигурно познајете знамениту теорију о томе да у комунистичком друштву задовољити сексуални нагон и љубавну потребу исто је тако просто и безначајно као попити чашу воде. Од ове теорије „чаше воде“ наша омладина је побеснела, буквално побеснела. Она је постала зла коб многих младића и девојака. Њени следбеници тврде да је та теорија марксистичка. Захваљујем на таквом марксизму који све појаве и промене у идеолошком горњем спрату живота изводи непосредно, праволинијски и без икакве ограде само из привредне базе. Ствар свакако није толико једноставна. Већ сам Фридрих Енгелс је давно утврдио ову истину која се тиче историјског материјализма“ (164).

Лењинова полемика са теоријом *чаше воде* директна је полемика са Колонтајевом будући да је првенствено она била оптужена за њено ширење међу совјетском омладином. Међутим, као што, између осталих, истиче Лин Етвуд, сексуални односи ради њих самих, без емоционалне основе, нису били идеал Колонтајеве. Колонтајева је сматрала да ће они бити карактеристични само у првој фази социјализма, у каквој је Русија била током револуције и грађанског рата, када људи нису имали времена за романтичну љубав и све што она носи (Attwood 1999: 6–7). Колонтајева је веровала да ће одмах после тог кратког периода у сваком друштву

10 „Славна у своје доба теорија 'чаше воде', *шобоже* комунистичка, изазвала је отпор и ужас вођа, али је и поред тога живела и шкодила“ (163–164, курзив С. Б.)

партнерски односи нужно поново бити враћени на старо, у смислу да су засновани на љубави али не и доминантно моногамни. Једини облик партнерске везе који је за Колонтајеву „био потпуно неприхватљив био је онај који је укључивао новац“ (Attwood 1999: 7). Папоушкова ће се стога на крају несвесно, или свесно али то не експлицирајући, на крају наћи у сагласју са Колонтајевом. Папушкова, наиме, описује како је револуција узроковала кризу, немаштину и глад, тј. сиромаштво које раскида бракове, и води склапању нових бракова како би се побегло из сиромаштва, што све доводи до ситуације коју је комунизам хтео да поништи, до (буржоаских) бракова из рачуна. Она закључује:

Држим да брак, закључен ради пара свилених чарапа, ради бољег obroка и лепшег стана, једном речи за сву ту 'раскош' за којом жуди, изгубивши право мерило вредности, совјетски грађанин, не може да има ни онолико чврстоће колико има брак, закључен из сличних побуда, али ради већих финансијских резултата у свету капиталистичком (165).

Као и Руфина Мељникова Папоушкова у претходном броју *Руској архива*, Клаудија Жухина у чланку „Породични живот у СССР“ преноси расправе из *Комсомолске њравде*.¹¹ У тексту Жухине спонтано се преплићу чињенице из совјетског живота, изведене из совјетске штампе, и више имплицитни него експлицитни коментари стања у совјетској јавности: „Ипак је једно несумњиво, да је често искоришћавање развода зло које се раширило по целој земљи. У последње време о томе говори *чак и* совјетска штампа. Пре свега дошло је до ненормалног броја побачаја“ (172, курзив С. Б.). Жухина у односу на Папоушкову задире нешто дубље у табуисане теме и даје „натуралистичкију“ слику совјетског љубавног и породичног живота. Такође, и њена је перспектива изоштреније феминистичка:

Спроводе се анкете о побудама које наводе жене на тај корак [мисли се на абортус]. Изјаснило се да се главни узрок побачаја крије увек у погледу мушкараца на породицу, у несавесности и унакарађивању тог појма од стране мушкараца. Одговор већине жена на питање за узрок због кога су се решиле на операцију не оставља никакву сумњу. 'Нећу да расплођавам децу без оца' – одговара одлична радница, интелигентна и свесна жена – 'Кад буде било правих

11 И у „Историји женског покрета у Русији“, када се бави периодом до 1917, Жухина такође као извор користи и најновију совјетску периодику: у овом случају часопис *Звезда* из 1935. (36, 37/1936: 100).

мужева, биће и деце' ... Три четвртине жена, које прибегавају побачају, или су напуштене од својих мужева, или се жале на породичне трзавице (173).

Друга негативна појава услед злоупотребе брачног закона у СССР-у јесу нарушена права деце напуштене од једног родитеља, ређе и од оба. У пракси, најчешће отац напушта мајку и дете и не плаћа алиментацију, бежећи од тужилаштва по читавом СССР-у. „’Стотине хиљада деце не добијају потребну помоћ од очева, без обзира на обавезе које им је суд досудио’, каже народни комесар правде, Кириленко“ (176). Жухина се труди да све податке које износи потврди документима и ауторитетом извора, очигледно имајући у виду и читаоца коме слика запостављене супруге и остављене жене можда не би изгледале довољно убедљиво. Женској читалачкој публици ова је тема била много ближа, али се о њој говорило ипак само у ретким књижевним делима и у гласилу радикалног феминизма. Феминистичка јавност у Југославији имала је још раније прилике да се суочи са „несавесношћу и унакарајувању појма“ породице од стране мушкараца, и осуди ту појаву, што је у држави у којој абортус није дозвољен водило и ка самоубиствима жена (*Женски њокреџ* је 1920. читав један број посветио трагичној судбини Руже Стојановић).

Жухина преноси још једну расправу из *Комсомолске њравде* вођену поводом конкретног случаја. Она тематски кореспондира са случајем – писмом младе жене из чланка Папоушкове. Наиме, Миша Х., комсомолац и друштвени радник, захтевао је, како преноси Жухина, од своје жене да изврши абортус јер дете смета њиховом раду. Жена је упркос томе родила дете, а Миша ју је оставио. Највећи број анкетираних осудио је поступак комсомолца Мише: „Иза звучних фраза о друштвеном раду, коме је породица тобоже сметња, крије се по мишљењу учесника анкете сурови егоизма, ђифта и хуља“ (174).

Овакве расправе из *Комсомолске њравде* и других листова или памфлета, преношене у *Руском архиву* средином тридесетих година нису, као што је већ показано, падале на сасвим неприпремљено тло. Вреди нагласити да је у гласилу радикалног грађанског феминизма, и средишњем, најдуготрајнијем часопису укупне југословенске феминистичке контрајавности између два светска рата, у *Женском њокреџу* (1920–1938), већ на самом почетку његовог излажења експлициран став да гласило неће цензурисати чланке о Совјетском Савезу и из Совјетског Савеза. У то име објављен је један чланак Александре Колонтај о проблему проституције

у новој држави. На самом крају 1920, међутим, доношењем Обзнане, ситуација се битно мења, па часопис не доноси више чланке саме Колонтајеве, али већ 1922/1923. у наставцима¹² даје опширан приказ њене књиге *Нова жена*, који у многим деловима буквално препричава или парафразира реченице књиге.¹³ Десанка Цветковић, ауторка приказа, истовремено је и ауторка каснијег приказа *Писама из затвора* Розе Луксембург, чиме је у овом часопису успостављен јасан дијалог између пролетерског и грађанског феминизма. Иако остаје питање да ли се и један једини читалац чланака у *Руском архиву* подударало са читаоцима тј. читатељкама чланака из феминистичке штампе која је (већ) о истим проблемима писала, сами текстови *Руској архива* недвосмислено се уклапају у мрежу сродних текстова феминистичких часописа, односно посредно постају део југословенске/српске феминистичке контрајавности, па и уже, пролетерско-феминистичке контрајавности.

Можда кључни текст са којим дати чланци *Руској архива* и, преко њега, *Комсомолске љравде* сачињавају својеврсни интертекст јесте чланак Јулке Хлапец Ђорђевић „Жене и деца у Совјетској Русији“ (*Женски њокреј*, 12/1927: 4). У њему ауторка преноси предавање Лидије Сејфулине, које је одржано у Прагу поводом приказивања њене драме *Виринеја*.¹⁴ Јасно се, међутим, међу ставовима Сејфулине ишчитавају и ставови саме Хлапцеве. У целини, то је портрет савремене совјетске жене оцртан кроз положај који су јој обезбедили нови закони. Иако наглашава и позитивне аспекте и ефекте нових закона, као што је брига о „физичком материнству“ или чињеница да се жена сматра равноправним чланом друштва, коначну оцену о положају жене у совјетском друштву Јулка Хлапец Ђорђевић даје на основу за њу кључне тачке у женској еманципацији: партнерске поделе кућних послова и бриге о деци. То јесте била једна од главних тачака комунистичког програма – „ослобођење жене од бремена

12 Видети: *Женски њокреј*, 11, 12/ 1922: 309–316, 1/1923: 33–35, 2/1923: 71–73.

13 Реч је о књизи *Нови морал и радничка класа* (Москва, 1918) која је, може се претпоставити, управо због цензуре у преводу на српски изашла под називом њеног другог поглавља и без означавања године издања. Видети: Александра Колонтај, *Нова жена*, прев. Михаило Тодоровић, Београд, Модерна штампарија Р. М. Веснића, бг. [1922]. Пре приказа ове књиге, *Женски њокреј*, опет у маргиналној рубрици „Белешке“, доноси чланак „Stališče žena v Rusiji“, који представља извод из интервјуа А. Колонтај датог француском часопису *L'Europe Nouvelle* (3/1922: 121–122).

14 Сам роман *Виринеја* (1924) први пут је у српској периодици приказала такође Јулка Хлапец Ђорђевић, 1928. у часопису *Живот и рад* (број 2/1928), а изашао је у српскохрватском преводу Мире Чехове 1933. у Нолитовој едицији „Нова руска проза“. На основу романа, сама Сејфулина је написала драму, а 1968. снимљен је по њој и истоимени филм.

домаћинства и неге деце, било комунистичким институцијама било помоћу мужа“. Пошто реализација ове замисли није успела, па „претежна већина жена, нарочито из кругова интелигенције, има свој позив а осим тога брину се саме о домаћинству и деци. Дакле, преоптерећена, или боље речено преоптерећена је као многе жене буржоаских држава“, југословенска феминисткиња изводи јасан закључак: „То би значило, дакле, фиаско СССР у женском питању“ (12/1927: 4).

О истом фијаску неколико година касније говори и чланак Љ. Сладојевић „Породица у Совјетској Русији“ (8/1931: 2), објављен у гласилу левог крила феминистичке контрајавности, листу социјалистичкиња-феминисткиња *Југословенска жена*. Наслов је сличан будућим чланцима *Руској архива* и говори управо о њиховој средишњој теми: законски лакој разводивости бракова. Сладојевићева појаву краткотрајних бракова у СССР, од по пар месеци или чак једног дана, тумачи као последицу мушке злоупотребе законске одредбе која је донета да би штитила жену. И пре исцрпних података које је доносио/преносио *Руски архив* непосредно из совјетске штампе, део југословенских читалаца, или пак само читатељки, био је упознат са закључцима о законском и реалном положају жена у совјетској држави, попут овог Сладојевићеве: „Очевидно је да се мушкарац користи свим преимућствима и користима закона о браку, а жена је та која подноси све муке, беде и опасности“ (8/1931: 2).

Пар бројева раније, *Југословенска жена* пренела је и чланак Хелен Гесе, „Жена у Совјетској Русији“ (6/1931: 2), из листа *La Française*.¹⁵ Индикативно је да и ова ауторка портретише совјетску „жену“ преко одредби грађанског законика који се примењује од 1917. године. Она се задржава више на слову закона (породичног а затим и радног), него што се бави статистикама и писањима штампе па отуда њен портрет оцртава заштићену жену, која више није препуштена на милост и немилост мужа или послодавца. Она зато и лаку разводивост брака види искључиво у позитивном светлу истичући да је „могућност развода пристанком једног супружника донета у корист жена Муслиманки, радница и сељанки, чији мужеви често нису хтели да пристану на прекидање ропства“ (6/1931: 2).

Руфина Мељникова Папоушкова је у чланку „Љубав и брак у Совјетској Русији“ увела још једну тему која није била непозната југословенској пролетерској јавности: тему комунизирања домаћинства. Поред наведеног

15 Ауторка је једна од оних европских интелектуалаца који су током двадесетих и тридесетих одлазили у СССР и потом објављивали своје записе, дневнике, путописе и мемоаре о ономе што су видели, жанровски разноврсне текстове које је Жак Дериде једним (жанровским) именом назвао „поврацима из СССР-а“, према наслову најпознатијег међу тим списима (*Повраћак из СССР-а* Андре Жида).

чланка Јулке Хлапец Ђорђевић (из 1927), која закључује да је управо у тој тачки дошло до фијаска совјетске политике у женском питању, још је 1920. лист првих југословенских комунисткиња, *Једнакости*, писао о овој теми. Наравно, он је тада (декларативно) давао оптимистичке пројекције овог подухвата и уопште потпуне еманципације жена у СССР-у. Ипак, *дискурзивни исјаци* у тексту откривали су да је комунизирање домаћинства од самог почетка наилазило на отпор и да његова стварна реализација није била на видiku, као и да саме заговорнице равноправности подразумевају да кућни послови јесу искључиво женски:

Комунистичка Русија пружила је пролетерки и економску и политичку слободу. Преображај приватне својине у друштвену ослободио је жену од економске експлоатације и променио њен положај у процесу производње. Жена радница у Совјетској Русији није више роб, она је у сваком погледу равноправна другарица човека. *Природно да њојстоје још њрајови кайијџалистичкој њорейка* као што је нпр. *експлоатација жена у њородици*. Али је Совјетска Русија *на њују* да жену потпуно ослободи и експлоатације у породици. Она то успешно приводи у дело комунизирањем домаћинства. [...] Потрошачке комуне и *заједничке њрџезе* уштеђују животне намирнице, гориво и осветљење али исто тако *шџеде и радну снају женину*. Комунизирање домаћинства не води уништењу породице, већ уклања из ње експлоатацију радне снаге женине и жену коначно ослобађава (3/1920: 3, курзив С. Б.).

Папоушкова 1935. пише о томе како је Александра Колонтај веома брзо увидела да тај за жене-раднице кључни пројекат није реализован у пракси. Папоушкова цитира текст А. Колонтај из 1924. у ком она говори о кризи брака због чињенице да, пошто је сав кућни посао поново остао на сада запосленој жени, она „нема времена да припреми пристојан ручак“: „Истина било је обећано да ће у Совјетској Русији бити живот свих радница обезбеђен истим угодностима, истом светлошћу, хигијеном и лепотом које су биле раније приступачне само богаташима. Уместо да малобројне слободне часове троше на кухињу, на кување ручка и вечере, жене треба у комунистичком друштву да буду ослобођене од свега тога стварањем јавних трпезарија и централних кујни“ (165). Папоушкова сведочи да су (читатељке?) у дописима *Комсомолској њравди* често захтевале реализовање јавних кухиња и праоница. Међутим, иако и Папоушкова критикује чињеницу да жене нису ослобођене домаћих послова (165–166), ни она не инсистира на укључивању мушкараца у те исте послове, већ се радије враћа реченици Колонтајеве која сада добија конзервативни

призвук: „А какав је то, заиста, породични живот када жена не може да спреми пристојан ручак?“ (166).

Уколико се, после расправа о комунизирању домаћинства и фијаску овог пројекта, вратимо случају комсомолца Мише, закључак води у смеру да оно што Миши даје право да буде егоиста нису (само) *нови закони већ (и) сџара* патријархална идеологија, која се, међутим, никада не помиње у написима овог типа. Та се идеологија не апострофира као кривац ни у случајевима запостављених супруга и мајки. Случајеви омладинке из чланка Папоушкове (чији муж „мора“ да надгледа све три фабричке смене), Мишине супруге (дете смета друштвеном раду), а затим и једне запостављене супруге С. из чланка Жухине, указују и на другог прећутаног кривца за неуспех еманципаторског пројекта у СССР-у – капиталистичку идеологију. „Суштина те дискусије (у *Комсомолској љравди*), која је обухватила широке слојеве омладине“, сажима Жухина, „састојала се у жалби младе жене, неке С. на ненормалности свога породичног живота, у коме се она осећала усамљена. Муж није посвећивао никакву пажњу ни њој ни детету позивајући се на то да је оптерећен радом. С. није видела смисао таквог породичног живота и поставила је питање целокупној омладини: 'каква треба да је наша породица?'“

Императив оданости партији и социјалистичкој изградњи представљао је само други вид (социјалистичке, државне) експлоатације тј. модификацију претходног експлоататорског модела, а сродан данашњем императиву лојалности капиталистичком концерну/компанији. Радник у сваком случају ради за неизвесну обећану награду у даљој или ближој будућности (идеални друштвени поредак или месечни и годишњи „бонус“). Да ће рани социјалистички период нужно бити прелазни капиталистички предвиђали су теоретичари социјализма и пре револуције, као што су и његови практичари непосредно после ње били приморани да уводе капитализам „привремено“ како држава опустошена ратом не би изгубила сваку утакмицу са капиталистичким земљама које је требало да надмаши.

Тих година у *Рабојнику љросвещения* (1934) Надежда Крупска је, пишући о васпитању новог човека, и нехотице сведочила о томе како су форме у којима се одвија совјетски живот делимично (и даље) капиталистичке. У свега неколико редова она два пута понавља да је период тридесетих и даље *љрелазна развојна фаза*:

Један од савремених задатака савременог васпитања је – научити дете да ради и живи колективно. У епоси прелаза од капитализма на социјализам тај задатак има савршено изузетан значај. Ми смо много научили за последњих осам година. Ми смо сада много

јасније свесни тога да прелаз од капитализма на социјализам означава не само социјализација средстава за производњу него, упоредо са тим, и прерада целокупне психике људи, претварање људи из индивидуалиста, каквим их је васпитао капитализам, у колективисте који умеју своје ја тесно да повежу с колективом, да налазе савршено нове радости, нову срећу у том сливању, који умеју да сваком проблему приђу са гледишта целине (Крупска 1949: 97).

Неуспеси у пројекту еманципације жена у СССР-у отуда нису прозилазили (само) из нових закона и либерализације / „либерализације“ друштва, већ управо (и) из старих непревладаних обичајних закона и идеологија. Чланци о женском питању у *Руском архиву* на такве су закључке упућивали некад директно а некад посредно, али су у сваком случају, посебно када се сагледају у контексту и интертексту југословенске (феминистичке и феминистичке) штампе, тему еманципације жена третирали као једну од кључних у жељеној демократизацији совјетског друштва.

ЛИТЕРАТУРА

Attwood, Lynne. *Creating the New Soviet Woman. Women's Magazines as Engineers of Female Identity, 1922–1953*, Macmillan Press, 1999.

Ђурић, Остоја. *Руска литературна Србија: 1920–1941: (писци, кружоци, издања)*. Горњи Милановац: Дечје новине, Београд: Српски фонд словенске писмености и словенских култура, 1990.

Јовановић, Мирослав. „Русија у егзилу – оквири, донети и начелни проблеми истраживања“, *Руска емиграција у српској култури XX века*, зборник радова, том I, приредили Миодраг Сибиновић, Марија Межински и Алексеј Арсењев. Београд: Филолошки факултет у Београду, 1994. 22–37.

Н. А. Константинов и Н. А. Зиневич. „Надежда Константиновна Крупска, њен живот и педагошка делатност“. У: Крупска, Н. К. *О васпитању и настави*. Саставили Н. А. Константинов и Н. А. Зиневич. Превео с руског Ф. М. Београд: Знање, Предузеће за уџбенике Народне Републике Србије, 1949. 5–58.

Колонтај, Александра. *Нова жена*, превео Михаило Тодоровић, Београд: Модерна штампарија Р. М. Веснића, бг. [1922].

Крупска, Н. К. *О васпитању и настави*. Саставили Н. А. Константинов и Н. А. Зиневич. Превео с руског Ф. М. Београд: Знање, Предузеће за уџбенике Народне Републике Србије, 1949.

Habermas, Jürgen. *Javno mnjenje: istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva*. Adaptacija i redaktura teksta na osnovu prevoda Gligorija Ernjakovića: Predrag Rajić. Prevod predgovora: Tamara Božić. Novi Sad: Mediterran Publishing, 2012.

Попова, Н. *Жена у Совјетском Савезу*. Београд: Издање Главног одбора АФЖ-а Србије, 1947. (Превод са руског. *Большевик*, бр. 7, април 1947.)

Извори:

Руски архив

Нова Европа

Једнакости

Женски покрећ

Жена и свети

Југословенска жена

Станислава Бараћ

ЖЕНСКИЙ ВОПРОС В РУССКОМ АРХИВЕ

Резюме

Хотя всего четыре статьи в *Русском архиве* (1928–1937) посвящены женскому вопросу, точнее истории эмансипации женщин в царской России и их положению и проблемам в СССР, этот вопрос оказывается одним из ключевых в рамках программной ориентации журнала. Эмансипация русских женщин воспринимается сквозь призму вводного программного текста как часть процесса постепенной демократизации общества, которой в большинстве своем добивались создатели и сотрудники *Русского архива* и на которую надеялись в дальнейшей эволюции советского общества. Написание статей о наиболее злободневных проблемах женской эмансипации с интенсивным использованием актуальных мировых источников, преимущественно новейшей советской печати, сделало *Русский архив*, насколько это было возможно, так как он не печатался на русском языке, и частью советской общественности. С другой стороны, югославская общественность, к которой в первую очередь обращался журнал, особенно феминистическая контраобщественность, уже была ознакомлена с темами, о которых говорилось в *Русском архиве*. Четыре статьи *Русского архива* устанавливают четкие и крепкие интертекстуальные связи со статьями

југославских женских аутора белградских печатних органа *Женски покрет* (*Женское движение*) (1920–1938), *Југословенска жена* (*Југославская женщина*) (1931–1934), *Жена данас* (*Женщина сегодня*) (1936–1940) и *Једнакост* (*Равенство*) (1920) и загребског феминистичког журнала *Нова Европа* (1920–1941). Ети везе прослеђивају се као у избору сличних тема (историја женског образовања и посебних женских школа, улога Циришког универзитета у емансипацији (руских и српских) интелектуалки, фигура Софије Ковалевској, фиктивни брак, законна либерализација брака у СССР, комунизација домаћег домаћинства), тако и у покушају проценити последице револуционних промена (таких као либерализација брака и комунизација домаћег домаћинства). *Руски архив* и југославску феминистичку контрајавност повезује расправа о идејама Александри Коллонтај (независно од тога, приимају се оне или изазивају оштру полемику), а најактивнијом „везаном“ овог емигрантског журнала са неким белградским женским печатним органом постаје њена активна сарадница Клавдија Жухина, у исто време и значајна сарадница журнала *Жена данас*, који почела издавати Комунистичка партија Југославије, налазећи се у нелегалном положају. Чланцима о Софији Ковалевској и о женским обрацима у творчеству Пушкина, у журналу *Жена данас* Жухина дословно „дополнила“ своје чланке о женском питању у *Руском архиву*. Критички анализ дискурса четири поменуте чланке у *Руском архиву*, а пре свега две, посвећене проблемима љубави, брака и породице, указује на то, да су разлози неуспеха совјетског револуционог пројекта односно емансипације жена повезани не само са новим (револуционним/социјалистичким) условима, него и са очувањем предстојећих структура, таквих као а) мучкалово очување патријархалних норма, од којих само декларативно одбили се после Револуције, и б) чињеница, да ранији совјетски социјализам био (и) фазом капитализма, т.е. садржао елементе највише капиталистичке идеологије.

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ

Серија: Историја српске књижевне периодике

27

Рецензенти

проф. др Љубинка Трговчевић
проф. др Миланка Тодић
проф. др Петар Буњак

ЧАСОПИС РУСКИ АРХИВ (1928–1937)
И КУЛТУРА РУСКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ
У КРАЉЕВИНИ СХС/ЈУГОСЛАВИЈИ

Зборник радова

Уреднице
др Весна Матовић
др Станислава Бараћ

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ
БЕОГРАД
2015

Зборник је резултат рада на пројекту *Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца* (178024), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

САДРЖАЈ

<i>Руски архив у Београду</i>	9
---	---

I

Часопис *Руски архив*

Контексти

<i>Александар Пејров</i> <i>Руски архив – часопис мисије и парадокса?</i>	15
<i>Irena Lukšić</i> <i>Ruski arhiv i kultura ruske emigracije: težišta</i>	29
<i>Весна Мајковић</i> <i>Руски архив и „повраци из СССР-а“ (Драгиша Васић, Сретен Стојановић, Станислав Винавер, Мирослав Крлежа)</i>	41
<i>Марија Циндори Шинковић</i> <i>Компаративни преглед часописа <i>Руски архив</i>, <i>Нова Европа</i> и <i>Књижевни север</i></i>	69

Идеолошке координате часописа

<i>Сава Живанов</i> <i>Стаљински о бољшеvizму и стаљинизму</i> <i>(на страницама <i>Руској архива</i>)</i>	79
<i>Miroslav Jovanović</i> <i>Ruski arhiv i fašizam</i>	109
<i>Вигосава Голубовић</i> <i>Алексије Јелачић о руској књижевној критици</i> <i>и социјалној мисији</i>	141
<i>Станислава Бараћ</i> <i>Женско питање у Руском архиву</i>	153

**Руски архив и руска авангарда: визуелна култура,
позориште, балет**

<i>Ирина Субојић</i>	
Ликовна уметност и визуелна култура у <i>Руском архиву</i>	177
<i>Корнелија Ичин</i>	
Наталија Гончарова и руски балетски експеримент	195
<i>Зоја Бојић</i>	
<i>Руски архив</i> , авангарда и једна јавна уметничка збирка руске авангарде у Аустралији	207
<i>Горан Лазичић</i>	
Иза четвртог зида: позориште и (р)еволуција у тумачењима сарадника <i>Руској архива</i>	223

Сарадници, савременици и савремене теме

<i>Фёдор Поляков</i>	
Алексей Ремизов и <i>Руски архив</i> : епизоде взаимоотношений	249
<i>Бобан Ђурић</i>	
Марк Слоњим сарадник <i>Руској архива</i>	267
<i>Ениса Усиенски</i>	
Максим Горки на страницама <i>Руској архива</i>	287
<i>Жарка Свирчев</i>	
Владимир Мајаковски у <i>Руском архиву</i>	307
<i>Зорислав Паунковић</i>	
Гајто Газданов у <i>Руском архиву</i>	321
<i>Екатерина Якушкина</i>	
О проблемама перевода на сербскиј јазык прозаических произведений М. Цветаевой, опубликованных в журнале <i>Русский архив</i>	331
<i>Ана Пејковић</i>	
Архајски извори лирике у „Биологији лирског принципа“ Александра Прокопенка.	339
<i>Данијела Пејковић</i>	
Фолклор на страницама <i>Руској архива</i>	351

Рецепција класика руске књижевности

<i>Миограј Сибиновић</i>	
Пушкин у београдском <i>Руском архиву</i>	365
<i>Тања Појовић</i>	
А. М. Ремизов – ново читање руске класике	393
<i>Оливера Жижовић</i>	
Ремизовљево сагледавање снова у стваралаштву Ивана Тургенјева	409
<i>Ташјана Јовићевић</i>	
Рецепција Толстоја у <i>Руском архиву</i>	427
<i>Кристијан Олах</i>	
Религиозна мисао у руској књижевности као тема <i>Руској архива</i>	443

II

Култура руске емиграције у Краљевини СХС /Југославији: нова грађа

<i>Бојан Ђорђевић</i>	
Архивска грађа о руској културној емиграцији у Архиву Југославије у Београду	473
<i>Јелена Межински Миловановић</i>	
Ликовни уметници – руски емигранти у контакту са кругом <i>Земјора</i> у Краљевини СХС/Југославији.	487
<i>Марија Шаровић</i>	
Савез руских књижевника и новинара у Краљевини СХС/Југославији (1925–1936)	513
<i>Драгомир Бонџић</i>	
Руски емигранти наставници Универзитета у Краљевини СХС/Југославији	527
<i>Ненад Благојевић</i>	
Један изгубљени филм о једном изгубљеном царству.	543
<i>Виктор Косик</i>	
Традиции и современность: русские актеры и русские пьесы на белградских сценах в 1920–1930-х гг.	563
<i>Ирина Антанасиевич</i>	
Русские художники – иллюстраторы серии <i>Золотая книга</i>	577
<i>Алексеј Арсењев</i>	
Културна делатност одељења Руске матице у Новом Саду (1925–1941)	607